

Слижук О. А.
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна

НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ І СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ У ПІДРУЧНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ідея створення нових підручників для закладів загальної середньої освіти на компетентнісних засадах продиктована затвердженням у 2020 році «Державного стандарту базової середньої освіти» [1], орієнтованого на формування наскрізних умінь та ключових компетентностей у всіх освітніх галузях. Серед останніх названі громадянські й соціальні компетентності, «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [1].

У підручниках української літератури ці ідеї втілюються в пізнавальних та художніх текстах і, найбільше, у навчальних завданнях, спрямованих на їх критичне осмислення, співпереживання й формування на їх основі моральних цінностей. Т. Ремех зазначає: «Сформована громадянська компетентність напряму пов'язана з громадянськістю як духовно-моральною цінністю, світоглядно-психологічною характеристикою людини, зумовленою державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни» [4, с. 41]. Це надзвичайно важливо в сучасній освітній системі України – молодій державі, яка перебуває в процесі становлення громадянського суспільства. Самоусвідомлення особистістю своєї громадянської приналежності найбільш активно відбувається в підлітковому віці, відкритому для соціальних новоутворень, на основі яких формуються і громадянські, і соціальні компетентності.

У зв'язку з цим, слушною є думка О. Прашко про те, що «розвиток соціальної компетентності підлітка залежить більшою мірою від створення психолого-педагогічних умов, зокрема – спеціально організованої діяльності, під час якої дитина має можливість: отримати теоретичні знання про соціальну реальність; застосувати наявний соціальний досвід у соціальній практичній діяльності; реалізувати індивідуальні потенційні можливості, лідерські у тому числі; сформувати та розвинути ціннісні орієнтації та установки, які не вступають у протиріччя зі соціальними нормами; розвиватися як толерантна особистість, яка вміє приймати та поважати світогляд інших; навчитися впливати на соціальні ситуації, що можна змінити, та намагатися вплинути на ті, що, за загальною думкою, змінити неможливо; приміряти в дії різні соціальні ролі; навчитись встановлювати конструктивні

відносини з соціальним середовищем, розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом тощо» [3, с. 26].

«Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» була прийнята в 2018 році, відтоді громадянські й соціальні компетентності, як ключові, інтегровано формуються у процесі вивчення усіх шкільних предметів, переважно за допомогою спеціальних навчальних завдань.

В. Староста зазначає: «Застосування системи завдань надає процесу навчання пізнавального характеру (аналіз та самостійне пояснення нових фактів, явищ із різноманітних інформаційних джерел, результатів спостережень, досліджень, життєвого досвіду та ін.), оскільки створюються умови для активізації розумової діяльності учнів, мотивації учіння, розвитку творчого мислення тощо)» [5, с. 188].

Розглянемо, як представлена система навчальних завдань, спрямована на формування громадянських і соціальних компетентностей підлітків, у одному із сучасних підручників української літератури для 5 класу [2]. Для цього переглянемо завдання до теми «Світ фантазії та мудрості».

Найбільше у підручнику представлено завдань на передбачення, які системно розвивають критичне мислення, сприяють формуванню навичок читання з розумінням. Є у ньому й вправи на осмислення й систематизацію просторових орієнтирів на теренах України. Скажімо, під час вивчення народної легенди «Як виникли Карпати»: «Розглянь карту. На ній позначено землі України. Знайди на карті, де могли відбуватися події, зображені в легенді. Покажи приблизно шлях Карпа Дніпровського від дому на заробітки. Прочитай підтвердження своєї думки в тексті» [2, с. 25]. Вони доповнюються вибіркоvim аналізом художнього тексту й узагальненням за допомогою графічних організаторів, найбільш вживаним серед яких є ментальні мапи. Приміром, вивчаючи переказ «Прийом у запорожців» п'ятикласники виконують завдання: «Спираючись на текст, назви риси характеру, які козаки цінували в новобранцях. У робочому зошиті намалюй «Карту розуму», у якій узагальни свої спостереження про характер козаків» [2, с. 31]. Багато є й творчих завдань за аналогією, на занурення, з урахуванням мистецького контексту й міжпредметних зв'язків.

Оскільки українська література – це навчальний предмет, який не лише формує нові компетентності пізнавального характеру, але й впливає на думки й почуття реципієнта, то вже в художніх творах, представлених у підручнику, закладені маркери гармонізації емоційного розвитку учнів. Окрім того, в підручнику є завдання, за допомогою яких можна з'ясувати первинні враження учнів про прочитаний текст. Сприяє розвитку соціальних компетентностей робота в групах, міні-дискусії, відповіді на проблемні питання тощо. Наприклад, під час вивчення народної легенди «Зоряний Віз» учні мають виконати завдання: «Що трапилося з дівчиною по дорозі додому? Як характеризують дівчину її вчинки? Якою вона була: доброю,

байдужою, здатною до співпереживання, злою? Прочитай уривки, які підтверджують твою думку» [2, с. 19].

Розумінню загальнолюдських і суспільних цінностей сприяє їх розгляд на прикладах із художніх творів. Так, вивчаючи легенду «Чому в морі є перли і мушлі», учні виконують завдання: «Чи однаково уявляли дівчина та її батько-цар, що таке щастя? Підтвердь відповідь словами з твору. Як ти думаєш, чи треба боротися за своє щастя? Свою відповідь обґрунтуй. Що прославляє ця легенда, а що засуджує? Що ти можеш порадити дівчині зробити, щоб вона стала щасливою? Напиши в робочий зошит 3-5 «секретів» щастя» [2, с. 27].

Сприяє виявленню поваги до інших, толерантності, вмінню співпрацювати передбачена в підручнику проєктна діяльність: «Підготуй збілочку легенд, поширених у місцевості, де ти живеш. Напиши до неї невеличку передмову, у якій розкажи про людей, від яких ти записав / записала легенди» [2, с. 28].

Необхідними для досягнення результатів освітньої діяльності, зокрема й з ключових компетентностей, їх самоусвідомлення, є завдання з елементами рефлексії, самооцінювання, взаємооцінювання. В аналізованому підручнику майже зовсім відсутні завдання такого типу. Є лише поодинокі узагальнення в готовому вигляді в кінці розділів. Отже, він потребує доповнення з урахуванням нових тенденцій у мовно-літературній освіті, що передбачають орієнтацію на формування предметних і ключових компетентностей, міжпредметну інтеграцію.

Ключові слова: підручник, літературна освіта, підлітковий вік, ключові компетентності, навчальні завдання.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення : 01.04.2021).
2. Коваленко Л. Українська література. 5 кл. : підручник для закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 256 с.
3. Прашко О. Особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11. С. 23–27.
4. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
5. Староста В. Навчальне завдання як поняття дидактики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип. 21. Ужгород, 2011. С. 185–188.